

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXI (2/2019)

Wiktor ŻŁOBICKI*

Wypełnianie roli zawodowej przez nauczycieli z doświadczeniami odwrócenia ról w rodzinie

Performing the professional role by teachers with experiences of reversing roles in the family

Abstrakt

Cel. Wskazuje się, że istnieje związek między doświadczeniem parentyfikacji, czyli odwrócenia ról w rodzinie, i skutkami traumy relacyjnej wynikającej z parentyfikacji, a charakterem pracy zawodowej związanej z szeroko rozumianym pomaganiem. Badania potwierdzają, że osoby wybierające na przykład zawód nauczyciela, lekarza, psychologa, psychoterapeuty czy pielęgniarki – same często doświadczyły parentyfikacji w rodzinie pochodzenia. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na możliwe zakłócenia w wypełnianiu roli zawodowej przez nauczycieli, którzy w dzieciństwie doświadczyli odwrócenia ról w rodzinie.

Metoda. Analiza tekstów naukowych polskich i zagranicznych.

Wyniki. Doświadczenie parentyfikacji może być predyktorem zakłóceń w wypełnianiu roli zawodowej nauczyciela. Biorąc pod uwagę społeczne znaczenie systemu edukacji, wydaje się potrzebne podjęcie reprezentatywnych analiz empirycznych na temat skutków parentyfikacji w wypełnianiu roli zawodowej nauczycieli, i w konsekwencji podejmowanie działań o charakterze psychoedukacyjnym.

Słowa kluczowe: parentyfikacja, rodzina, nauczyciel, rola zawodowa, relacje interpersonalne.

Abstract

Aim. It is indicated that there is a relationship between the experience of parentification, *i.e.*, the reversal of roles in the family, and the effects of relational trauma resulting from parentification, and the nature of professional work related to broadly understood helping. Research confirms that people choosing, for example, the profession of a teacher, doctor, psychologist,

* e-mail: wiktor.zlobicki@uwr.edu.pl

Zakład Pedagogiki Ogólnej, Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski, J. W. Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska
ORCID: 0000-0003-0077-6338

psychotherapist, or nurse – have often experienced parentification in their family of origin. The aim of the article is to draw attention to possible disruptions in fulfilling the professional role by teachers who experienced role reversal in the family in their childhood.

Methods. Analysis of Polish and foreign scientific texts.

Results. The experience of parentification may be a predictor of disturbances in fulfilling the teacher's professional role. Taking into account the social importance of the education system, it seems necessary to undertake representative empirical analyzes on the effects of parentification in fulfilling the professional role of teachers and, consequently, undertaking psychoeducational activities.

Keywords: parentification, family, teacher, professional role, interpersonal relations.

Wstęp

Przedstawienie w tym artykule problematyki parentyfikacji, czyli odwrócenia ról w rodzinie – w kontekście wypełniania roli zawodowej nauczyciela – ma swoje uzasadnienie w zainteresowaniach naukowych problematyką przenikających się pól problemowych pedeutologii, pedagogiki rodziny i psychoterapii. Adresatami tematyki tego artykułu w istocie są dwa podmioty procesu edukacji – uczniowie i nauczyciele, którzy doświadczyli parentyfikacji w swoich rodzinach pochodzenia. Dodać należy, iż zagadnienie to podejmowane było przede wszystkim w pracach psychologów, i powinno – jak się wydaje – w szerszym wymiarze zaistnieć w refleksji pedagogicznej.

Osobliwości współczesnej roli zawodowej nauczyciela

Wobec edukacji formułowane są oczekiwania, by sprostała coraz bardziej skomplikowanym problemom wynikającym z dynamicznych zmian w rzeczywistości społecznej. Socjologowie edukacji i pedeutolodzy wskazują, że źródłem ambiwalencji w pracy edukacyjnej są sprzeczne oczekiwania przypisane roli zawodowej nauczyciela, ponieważ, w zależności od okoliczności, od dobrego nauczyciela wymaga się, by był:

- empatyczny, a zarazem zdystansowany w odbiorze cudzego świata przeżyć;
- otwarty na świat, ale pod pewnym względami zamknięty;
- wymagający, ale i „miękki” w ocenie cudzych niepowodzeń;
- uspołeczniony, ale w pewnych zakresach egoistyczny;
- przygotowany zarówno na dystans i niezaangażowanie, jak i na bezpośredni, dobry kontakt z uczniem;
- wyrozumiały, ale w czasem bezwzględnie wymagający¹.

¹ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 201–202.

Jak podkreśla Henryka Kwiatkowska, paradoksalnie realizacja tych sprzecznych oczekiwań jest warunkiem właściwego funkcjonowania w roli zawodowej i staje się nieuniknioną cechą wielu sytuacji pedagogicznych.

Dlatego tak ważny jest proces doskonalenia nauczycieli, co podkreśla Kwiatkowska, wskazując na specyficzny charakter przygotowania do tego zawodu:

- przygotowanie nauczycieli nie ogranicza się jedynie do opanowania wiedzy zawodowej, lecz przede wszystkim do sprawnego posługiwania się nią w praktyce;
- w kształceniu nauczycieli trzeba odrzucić poznawcze jedynie nastawienie do wszelkich problemów związanych z nauczaniem i wychowaniem;
- kwalifikacji nauczycielskich nie da się wyznaczyć specyficznym modelem czynności zawodowych².

W istocie bowiem uprawianie tego zawodu wymaga umiejętności komplementarnego podejścia do wiedzy, sprawności metodycznych i specjalistycznych. Od pedagogów oczekuje się obecnie, by odeszli od swojej tradycyjnie pojmowanej, autorytarnej roli, i stali się specjalistami od wszechstronnego rozwoju człowieka, konfrontując się nieuchronnie z coraz silniejszymi trendami współczesnej edukacji:

- od przekazu wiedzy do uczenia się samodzielności poznawczej i egzystencjalnej;
- od sterowania do inspirowania rozwoju;
- od prostego przekazu do wprowadzania ucznia w świat wiedzy;
- od funkcji przekazu wiedzy do czynienia ładu w informacjach;
- od dominacji intelektu do równowagi świata myśli i uczuć w edukacji szkolnej;
- od monologu nauczyciela do dialogu z uczniami³.

W myśleniu o współczesnym wychowaniu szczególnego znaczenia nabiera zatem orientacja humanistyczna. Według Stanisława Wołoszyna oznacza to między innymi, iż wychowawca-nauczyciel:

- postrzega każdą sytuację dydaktyczną czy wychowawczą jako spotkanie: ja – drugi;
- nade wszystko umie używać siebie;
- odkrywa własną unikalną osobowość i umiejętnie posługuje się nią jako instrumentem działania pedagogicznego;
- traktuje zdobywaną wiedzę teoretyczną jako okazję do osobistego rozwoju i doskonalenia swych działań praktycznych⁴.

² zob. H. Kwiatkowska, A. Kotusiewicz (red.), *Nauczyciele nauczycieli: z teorii i praktyki kształcenia nauczycieli*, PWN, Warszawa – Łódź 1992, s. 4–5.

³ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, dz. cyt., s. 41–45.

⁴ S. Wołoszyn, *Teoretyczne podstawy systemów kształcenia nauczycieli*, [w:] H. Kwiatkowska, A. Kotusiewicz (red.), *Nauczyciele nauczycieli...*, dz. cyt., s. 71–72.

Szczególnie inspirująca z punktu widzenia tego artykułu wydaje się socjo-pedagogiczna narracja Krzysztofa Konarzewskiego, gdyż zawiera zarówno opis i wyjaśnienie osobliwości *roli zawodowej nauczyciela*, jak i rozważania na temat strategii radzenia sobie z wypełnianiem tej roli. Konarzewski przyjął, że rola społeczna to „podzielany przez większość członków danej społeczności zespół oczekiwań”⁵. Co istotne – oczekiwania te określają nie tylko, jak człowiek należący do pewnej kategorii społecznej powinien myśleć i co powinien robić, ale także czego może żądać od innych osób z otoczenia. Według Autora tak rozumiana rola jest faktem, wobec którego człowiek musi zająć własne stanowisko. Pozwala to nie tylko analizować różne trudności zawarte w przepisie samej roli, ale i badać sposoby ustosunkowania się ludzi do danej roli przyjmując, że współczesna rola nauczyciela jest „niejasna, wewnętrznie niespójna, psychologicznie trudna oraz niezgodna z jego innymi ważnymi rolami”⁶.

Podjmując wątek wskazanych osobliwości roli zawodowej nauczyciela K. Konarzewski prowadzi nośne dla tematyki tego artykułu rozważania. Otóż przez *niejasność roli* rozumie niedostatek, a często brak uzgodnionych, konkretnych i wymiernych kryteriów zawodowej doskonałości. Innymi słowy owa niejasność oznacza nie tyle niewiedzę o tym, co powinien robić nauczyciel, ile raczej brak zgodności co do tego, po czym poznać, że dobrze wykonuje swój zawód. Probierzem jakości pracy nie są bowiem oceny wystawiane uczniom, bo o nich najczęściej decyduje sam nauczyciel. Tym bardziej o jakości pracy wychowawczej jednoznacznie nie rozstrzygają jakieś osiągnięte efekty. Na przykład zainspirowaną i rozwijaną przez nauczyciela niezależność sądów jego uczniów mogą inaczej oceniać sami wychowankowie, inaczej ich rodzice, a jeszcze inaczej egzaminator sprawdzający wyniki egzaminu maturalnego np. z języka ojczystego⁷.

Kolejną osobliwością jest *wewnętrzna niespójność roli*, z którą mamy do czynienia, gdy w konkretnych warunkach spełnienie jednych oczekiwań utrudnia lub wyklucza spełnienie innych. Konarzewski wskazuje na trzy takie grupy oczekiwań: wspomaganie rozwoju indywidualnego ucznia, reprodukcję porządku społecznego i wprowadzanie w kulturę duchową. Od nauczyciela wymaga się z jednej strony zindywidualizowanego podejścia do każdego ucznia w celu rozwijania jego potencjalnych możliwości, a z drugiej strony szkoła i nauczyciele dokonują selekcji uczniów, blokując często ich rozwój. Trzecia grupa oczekiwań, wobec których nauczyciel musi zająć stanowisko, dotyczy wprowadzania młodzieży w takie formy kultury duchowej jak np. wiedza naukowa, sztuka, etyczne

⁵ K. Konarzewski, *Nauczyciel*, [w:] K. Konarzewski (red.), *Sztuka nauczania*. [t.2] *Szkola*, PWN, Warszawa 1998, s. 151.

⁶ Tamże, s. 151–152.

⁷ Tamże, s. 152–154.

wzory życia. Bywa często tak, iż niektóre wartości duchowe są zawłaszczane w imię bieżących interesów różnych grup społecznych i przez to mogą tracić swój uniwersalny charakter. Wskazane wyżej przykłady skłaniają do wniosku, że różne roszczenia wobec nauczyciela czynią jego rolę zawodową głęboko nie-spójną⁸.

Na istnienie *psychologicznej trudności roli* wskazują koszty psychiczne związane na przykład z:

- ponoszeniem ponadprzeciętnej odpowiedzialności za każdego ucznia;
- nieprzewidywalnością sytuacji, jakie wydarzyć się mogą w grupie uczniów;
- ryzykiem popełniania błędów i obciążeniem związanym z ich ujawnianiem i korygowaniem;
- względną nieodwracalnością podjętych decyzji;
- poczuciem bezradności w szczególnie trudnych sytuacjach;
- wykonywaniem obowiązków nauczycielskich w tempie i rytmie wymuszonym przez okoliczności zewnętrzne;
- roszceniowym stosunkiem niektórych rodziców wobec szkoły i nauczyciela;
- asymetrią w relacji z uczniami i rodzicami;
- relatywnie niskim statusem społecznym zawodu⁹.

Rolę zawodową nauczyciela cechuje także jej *niezgodność z innymi rolami*, co szczególnie dotyczy kobiet. Feminizacja zawodu nauczycielskiego sprawia, że okresowo pojawiać się mogą zakłócenia w systematycznej pracy z uczniami, wynikające z pełnienia przez kobiety roli matki (urlopy macierzyńskie i wychowawcze, zwolnienia lekarskie z tytułu opieki nad dziećmi). Z kolei uprawianie tego zawodu przez mężczyzn, z racji relatywnie niskich zarobków, może postawać w niezgodzie z tradycyjnie postrzeganą rolą ojca (tzw. głowy rodziny), na którego spada społecznie oczekiwany obowiązek zapewnienia bytu rodzinie¹⁰.

Parentyfikacja jako doświadczenie odwrócenia ról w rodzinie pochodzenia

Katarzyna Schier w swoim studium nad psychologicznym odwróceniem ról, przyjmuje za Nancy D. Chase, że „Parentyfikacja w rodzinie obejmuje związaną z działaniem i/lub emocjonalną zamianę ról, w której dziecko poświęca własne potrzeby – uwagi, bezpieczeństwa i uzyskiwania wsparcia w rozwoju, po to, aby dostoso-

⁸ Tamże, s. 154–157.

⁹ Tamże, s. 157–160.

¹⁰ Tamże, s. 160–161.

wać się do instrumentalnych lub emocjonalnych potrzeb rodzica i troszczyć się o nie”¹¹.

Inny badacz Gregory J. Jurkovic *parentyfikację* określa jako doświadczanie przez dziecko sprawowania opieki nad członkami rodziny w kontekście: otwartości w określaniu zadań dziecka, rodzaju pracy podejmowanej przez dziecko, rozmiaru odpowiedzialności przypisanej dziecku, adekwatności zadań do etapu rozwoju dziecka, osoby lub osób, którymi dziecko się ma opiekować, poziomu internalizacji przez dziecko potrzeb jego opiekunów, charakteru granic obowiązujących w rodzinie, oraz zasadności działań dziecka z punktu widzenia społecznego i etycznego¹².

Autor ten wyróżnia dwa rodzaje zamiany ról w rodzinie: parentyfikację instrumentalną i parentyfikację emocjonalną. Parentyfikacja instrumentalna polega między innymi na przejęciu przez dziecko troski o takie wymiary egzystencji rodziny, jak: zarabianie pieniędzy, opieka nad rodzeństwem lub chorym rodzicem, sprząatanie, robienie zakupów, gotowanie posiłków. Zaistnieniu tego rodzaju parentyfikacji sprzyjają współczesne zjawiska społeczne, np. samotne rodzicielstwo, emigracja zarobkowa, czy pojawienie się licznej grupy rodzin z za wschodniej granicy. W rodzinach monoparentalnych na dziecko przerzucane mogą być nadmierne obowiązki samotnego rodzica, emigracja zarobkowa jednego lub obojga rodziców skłaniać może do przeniesienia na dziecko części lub nawet całości roli rodzicielskiej, zaś w przypadku rodzin imigranckich dziecko realizować może rolę przewodnika kulturowego, tłumacza, a nawet osoby współodpowiedzialnej za byt ekonomiczny. Z kolei dziecko doświadczające parentyfikacji emocjonalnej obsadzone może być w różnych rolach: opiekuna rodzica cierpiącego na depresję lub chorobę psychiczną, powiernika lub pocieszyciela jednego z rodziców, mediatora lub sędziego w konfliktach małżeńskich, partnera (także seksualnego)¹³.

Zasygnalizować warto, że ważnym elementem nasilenia zjawiska parentyfikacji w rodzinie jest proporcja między zaangażowaniem dziecka w role dorosłych, a czytelnym i jawnym docenianiem podejmowanych przez dziecko działań. Nawet nadmierny wysiłek dziecka, jeśli jest dostrzeżony i doceniony, może nie mieć tak destrukcyjnego wpływu na jego psychikę i prowadzić raczej do rozwoju poczucia odpowiedzial-

¹¹ N.D. Chase, *Burdened Children: Theory, Research and Treatment of Parentification*, London – New Dehli, 1999, s. 5. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci: psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 22.

¹² G.J. Jurkovic, *Lost Childhoods: The Plight of the Parentified Child*, Brunner-Routledge, New York – London 1997. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 22.

¹³ Zob. M. Kościelska, *Odpowiedzialni rodzice: z doświadczeń psychologa*, Impuls, Kraków 2011, s. 17–20; także G.J. Jurkovic, A. Thierkield, R. Morrell, *Parentification of Adultchildren of Divorce: A Multidimensional Analysis*, „Journal of Youth and Adolescence” 2001, nr 30, s. 245–257. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 22.

ności oraz dojrzałości psychicznej¹⁴. Częściej jednak odwrócenie ról ma charakter destrukcyjny, czemu sprzyja współwystępowanie zakłóceń zarówno w zaspokajaniu ważnych potrzeb rozwojowych dzieci, jak i w wypełnianiu ról rodzicielskich. Warto podkreślić, że taka zamiana ról może trwać latami w jeszcze subtelniejszych i bardziej ukrytych formach.

W szeregu doniesień naukowych wskazuje się, iż w systemie rodzinnym na parentyfikację narażone są dzieci pierwotnie spośród rodzeństwa i jedynacy, ale szczególnie dziewczęta, gdyż córki, zwykle te najstarsze, włączane są w pełnienie funkcji rodzicielskich, a pomoc innym jest wpisana w stereotyp kobiecej roli¹⁵. Zatem feminizacja środowiska edukacyjnego wydaje się zwiększać prawdopodobieństwo wystąpienia zakłóceń zawodowego funkcjonowania w wyniku parentyfikacji. W innych badaniach odnotowano także różnice w zadaniach, jakimi obciążane są dzieci w zależności od płci – chłopcy częściej zarobkują i obsadzani są w roli powierników matek, zaś dziewczęta opiekują się członkami rodziny i zajmują się gospodarstwem domowym¹⁶. W badaniach nad dorosłymi dziećmi pochodzącymi z rodzin z problemem alkoholowym okazało się, że cechuje je znacznie wyższy poziom parentyfikacji niż u dorosłych, których rodzice nie byli uzależnieni od alkoholu¹⁷. Kolejni badacze wykazali także, iż częściej córki, a nie synowie, przejmowali zadania rodziców alkoholików¹⁸. Warto dodać, iż parentyfikacji w rodzinie nie zawsze doświadczają wszystkie dzieci, gdyż często wybierane jest do tej roli dziecko najbardziej wrażliwe i reagujące na potrzeby rodziców¹⁹. W badaniach zweryfikowano też wysokie prawdopodobieństwo parentyfikacji dziecka w sytu-

¹⁴ K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 280–281.

¹⁵ P. Zukow-Goldring, *Sibling Caregiving: Handbook of Parenting*, Mahwah, New York 2002. Za: J. Żarczyńska-Hyla, B. Zdaniuk, J. Piechnik-Borusowska, E. Karcz-Taranowicz, B. Kromolicka, *Uwarunkowania parentyfikacji doświadczanej w dzieciństwie i okresie dorastania z perspektywy młodych dorosłych*, „Rocznik Andragogiczny” 2016, t. 23, s. 203.

¹⁶ L. Burton, *Childhood Adultification in Economically Disadvantaged Families: A Conceptual Model*, „Family Relation” 2007, nr 56, s. 329–345. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 25.

¹⁷ N.D. Chase, M.P. Deming, M.C. Wells, *Parentification, Parental Alcoholism and Academic Status among Young Adults*, „American Journal of Family Therapy” 1998, vol. 26, nr 2, s. 105–114. Za: K. Gąsior, *Funkcjonowanie neo-psycho społeczne i problemy psychiczne dorosłych dzieci alkoholików*, Difin, Warszawa 2012, s. 87.

¹⁸ M.L. Kelley [i in.], *Parentification and Family Responsibility in the Family of Origin of Adult Children of Alcoholics*, „Addictive Behaviors” 2007, vol. 32, nr 4, s. 675–685. Za: K. Gąsior, *Funkcjonowanie neo-psycho społeczne...*, dz. cyt., s. 80.

¹⁹ J.M. Ohntrup, E. Pollak, A. Plass, S. Wiegand-Grefe, *Parentifizierung – Elternbefragung zur destruktiven Parentifizierung von Kinder psychisch erkrankter Eltern*, [w:] S. Wiegand-Grefe, F. Matejat, A. Lenz (red.), *Kinder mit psychisch kranken Eltern: Klinik und Forschung*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2010, s. 375–398. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 25.

acji konfliktu między rodzicami, gdy jeden z rodziców wycofywał się z relacji małżeńskiej, to drugi – opuszczony – poszukiwał u dziecka uwagi i ukojenia²⁰. Przyjmuje się również, że parentyfikacja ma charakter transgeneracyjny i mechanizm jej powstawania powinno się rozpatrywać w odniesieniu do przynajmniej trzech kolejnych pokoleń, a na pewno odwrócenia ról z własnymi rodzicami²¹.

Na podstawie dokonanego przez K. Schier przeglądu opracowań naukowych przyjmujemy, że do grup wyższego ryzyka należą dorośli, którzy jako dzieci doświadczyli w rodzinie:

- problemu uzależnienia od alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych;
- przewlekłej – fizycznej lub psychicznej – choroby rodziców;
- zjawiska niepełnosprawności rodzeństwa;
- różnych form sieroctwa naturalnego i społecznego;
- permanentnych sytuacji konfliktowych;
- napięć okołorozwodowych²².

Przywołując liczne publikacje zagraniczne, poświęcone odwróceniu ról w rodzinie, warto podkreślić rosnące zainteresowanie zjawiskiem parentyfikacji także wśród polskich badaczy. Wyjątkowe miejsce w tym zakresie zajmuje dorobek K. Schier, zwięźzony przywoływaną tu wielokrotnie znakomitą monografią *Dorosłe dzieci: psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*²³. Nie brakuje także prac teoretycznych, empirycznych i przeglądowych innych autorów. Zjawiskiem parentyfikacji dorosłych osób, które wychowywały się w rodzinach z problemem alkoholowym, zajmowała się Iwona Grzegorzewska, problematyce tej poświęcił także uwagę w swojej monografii Krzysztof Gąsior²⁴. Temat mechanizmu odwrócenia ról w rodzinie z perspektywy transgeneracyjnej podjęła Monika Wasilewska²⁵. Związek

²⁰ J. Macfie, R.M. Houts, A.S. Pressal, M.J. Cox, *Pathways from Infant Exposure to Marital Conflict to Parent-Toddler Role Reversal*, „Infant Mental Health Journal” 2008, vol. 29, nr 4, s. 297–319, [za:] A. Łączyńska, *Zaburzenia procesu mentalizacji jako mechanizm wyjaśniający związek między tendencją do somatyzacji a odwróceniem ról w rodzinie pochodzenia*, [w:] K. Schier (red.), *Zapisane w ciele: związek ciało–psychika u dzieci i rodziców*, Wydawnictwo Emu, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 2009, s. 42.

²¹ K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 280.

²² Tamże, s. 19.

²³ Tamże.

²⁴ Zob. I. Grzegorzewska, *Parentyfikacja w rodzinach z problemem alkoholowym*, “Alcoholism and Drug Addiction” 2016, nr 29, s. 28–29; K. Gąsior, *Funkcjonowanie noo-psycho społeczne...*, dz. cyt.

²⁵ M. Wasilewska, *Parentyfikacja jako efekt międzypokoleniowego dziedzictwa traumy*, [w:] D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.), *Reflection on Psychological Mechanism of Trauma and Posttraumatic Development*, Krakowska Oficyna Naukowa Tekst, Kraków 2012.

między dysfunkcjonalnością rodziny, a parentyfikacją dzieci, prezentowała w artykule Magdalena Błażek²⁶. W przeglądowym artykule autorstwa Teresy Rostowskiej i Judyty Borchet zwrócono uwagę na specyfikę i uwarunkowania ról rodzinnych, dysfunkcyjny proces odwracania ról w rodzinie²⁷.

Istotne z punktu widzenia tematyki tego artykułu wydają się wyniki polsko-kanadyjskiego zespołu badaczek, które analizowały zjawisko parentyfikacji (częstotliwość, rodzaje i uwarunkowania) w grupie 1045 studentów kierunków pedagogicznych Uniwersytetów Opolskiego i Szczecińskiego. Okazało się, że parentyfikacja, czyli odwrócenie ról wśród przyszłych pracowników systemu edukacji, koreluje z wybranymi czynnikami socjodemograficznymi, niekorzystnymi zdarzeniami losowymi w rodzinie, oraz cechami i zachowaniem rodziców. Zaskakuje także powszechność zjawiska, bowiem ponad 70% badanych doświadczyło parentyfikacji instrumentalnej bądź emocjonalnej o różnym nasileniu, przy czym co piąta osoba wskazała na poczucie krzywdy z tego powodu²⁸. Zjawisko odwrócenia ról doczekało się także jakościowej analizy w najnowszych badaniach zaprezentowanych w monografii Barbary Chojnackiej. Badaczka na podstawie narracji dorosłych osób doświadczających w rodzinie parentyfikacji emocjonalnej i instrumentalnej, wyróżniła cały wachlarz ról podejmowanych w dzieciństwie: opiekuna, wychowawcy, służącego, obrońcy, doradcy, decydenta, partnera, powiernika, pośrednika, winnego, organizatora, zarabiającego²⁹.

Doświadczenia parentyfikacji a wypełnianie roli zawodowej przez nauczycieli

W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że próba przedstawienia wieloaspektowego, skomplikowanego charakteru zjawiska uwarunkowań i potencjalnych skutków parentyfikacji wśród osób wykonujących zawód nauczyciela, przekracza ramy tego artykułu. Dlatego w tej części odniosę się jedynie do niektórych, wybranych aspektów parentyfikacji jako źródeł zakłóceń w wypełnianiu roli zawodowej nauczyciela.

²⁶ M. Błażek, *Parental Attitudes and Parentification of Children in Families with Limited Parental Care Competencies*, „Polish Journal of Applied Psychology” 2016, vol. 14, nr 3, s. 93–108.

²⁷ T. Rostowska, J. Borchet, *Proces parentyfikacji w kontekście teorii systemowej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2016, t. 8(44), nr 3, s. 5–21.

²⁸ J. Żarczyńska-Hyla, B. Zdaniuk, J. Piechnik-Borusowska, E. Karcz-Taranowicz, B. Kromolicka, *Uwarunkowania parentyfikacji doświadczanej w dzieciństwie i okresie dorastania z perspektywy młodych dorosłych*, „Rocznik Andragogiczny” 2016, t. 23, s. 212–213.

²⁹ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji: perspektywa biograficzna*, Impuls, Kraków 2021.

Parentyfikacja a niejasność roli zawodowej nauczyciela

Jeśli niejasność roli wskazuje na brak czytelnych proberzy jakości pracy nauczyciela, to K. Schier zwraca uwagę na skutek parentyfikacji, ujawniający się w dorosłym życiu jako względna uległość w stosunkach służbowych w szkole i relacjach interpersonalnych ze współpracownikami. Źródło takich zachowań leży w dzieciństwie i polega na uwewnętrznieniu potrzeb parentyfikującego rodzica, które uznawane są za „obcą” część osobowości dorosłego. Autorka stwierdza na podstawie doświadczeń w pracy z pacjentami, że w dzieciństwie doświadczyli ze strony rodziców akceptacji wybranych postaw i hamowania lub wykluczania innych. Kształtować się może wtedy zewnętrzna fasada silnej relacji zależności od innych³⁰.

Wpisana w niejasność roli zawodowej nauczyciela niejednoznaczna definicja sukcesu czynić może osoby z traumatycznymi doświadczeniami parentyfikacji (na przykład DDA³¹) podatnymi na takie zakłócenia, jak: tendencję do uporczywego i obciążającego psychicznie poszukiwania aprobaty, gotowość do maksymalnej lojalności, nawet wobec osób, które na to nie zasługują, czy też ekstremalną skłonność do podejmowania nadmiernej odpowiedzialności³². Jak twierdzi K. Konarzewski: „spragniony wiedzy o swojej wartości, nauczyciel odczytuje ją w oczach swego dyrektora, rodziców swoich uczniów, wreszcie samych uczniów. To kryterium skazuje go na zabieganie o szacunek innych, a więc czyni go ich klientem, a zarazem konkurentem wobec swoich kolegów”³³. W innym wymiarze owa niejasność wiąże się z nadmiernym doświadczaniem rozdźwięku między teorią a praktyką edukacji i ambiwalentnym stosunkiem do wiedzy i autorytetów naukowych, co w efekcie prowadzić może do silnej frustracji.

Parentyfikacja a wewnętrzna niespójność roli zawodowej nauczyciela

Radzenie sobie z wewnętrzną niespójnością roli może być bardzo trudne u osób z doświadczeniem parentyfikacji, z uwagi na często występujące u nich zaburzenia regulacji emocji. Chodzi tu na przykład o aleksytymię, określaną mianem *ślepoty*

³⁰ K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 67

³¹ DDA to używane w terapii uzależnień określenie osoby, która w dzieciństwie wzrastała w rodzinie z problemem alkoholowym.

³² A. Kłodecki, *Funkcjonowanie rodziny z problemem alkoholowym*, [w:] E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci: psychologiczny obraz sytuacji problemowych: praca zbiorowa*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 2000, s. 183.

³³ K. Konarzewski, *Nauczyciel*, dz. cyt., s. 154.

emocjonalnej lub *emocjonalnego analfabetyzmu*³⁴. Badania naukowe wskazują, że aleksytymicy są często nieświadomi swoich uczuć, nie potrafią odróżnić i opisywać emocji, mają zaburzoną nie tylko werbalną, ale i niewerbalną ekspresję emocji³⁵. Opisywane zatem wyżej zaburzenie regulacji emocji może mieć kapitalne znaczenie w konfrontacji ze sprzecznymi wymaganiami ról, na przykład sygnalizowaną przez ucznia potrzebą wspomagania jego indywidualnego rozwoju, a szkolnym nakazem reprodukcji porządku społecznego, często sprzecznego z indywidualnością jednostki. Owa ślepotą emocjonalna może destrukcyjnie wpływać na najważniejszą z pedagogicznego punktu widzenia osobową relację nauczyciel–uczeń, i ukierunkowywać aktywność nauczyciela głównie na realizację wytycznych ideologicznych czy programu nauczania³⁶.

Parentyfikacja a psychologiczna trudność roli zawodowej nauczyciela

W odniesieniu do psychologicznej trudności roli zawodowej nauczyciela warto przyjąć stanowisko Lisy M. Hooper, według której destrukcyjną parentyfikację należy zaliczyć do doświadczeń traumatycznych, które prowadzą do długotrwałych zmian psychicznych i somatycznych danej osoby³⁷. Powinno się uwzględnić jeszcze wyniki badań wskazujących, że doświadczenie traumy parentyfikacyjnej toruje drogę do wzmożonej reaktywności na kolejne zdarzenia traumatyczne w dorosłości, na przykład w życiu zawodowym³⁸.

Podobieństwo specyfiki zawodów, polegających na osobistym wykorzystaniu własnej osoby do pomagania innym, pozwala za Antoniettą DiCaccavo przyjąć, że także nauczyciele z doświadczeniem parentyfikacji podejmować mogą decyzję o wyborze zawodu? powodowani nieświadomym „pragnieniem przepracowania ran i rozczarowań własnego dzieciństwa”, oczekując od uczniów i współpracowników

³⁴ E. Młodziak, K. Schier, *Aleksytymia, ciało, psychoterapia – nowa perspektywa badawcza i kliniczna*, „Psychoterapia” 2012, nr 2(161), s. 29–40. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 109–110.

³⁵ G.J. Taylor, R.M. Bagby, J.D.A. Parker, *Disorders of Affect Regulation: Alexithymia in Medical and Psychiatric Illness*, Cambridge University Press, Cambridge 1997; R. Pally, *Emotional Processing: The Mind-Body Connection*, „International Journal of Psychoanalysis” 1998, nr 79. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 110.

³⁶ Zob. K. Konarzewski, *Nauczyciel*, dz. cyt., s. 165–172.

³⁷ L.M. Hooper, *Expanding the Discussion Regarding Parentification and Its Varied Outcomes: Implications for Mental Health Research and Practice*, „Journal of Mental Health Counseling” 2007, vol. 29, nr 4, s. 322–337. Za: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 56.

³⁸ Badania takie przywołuje: K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt. s. 59.

uznania oraz aprobaty, której nie dostawali często w swojej rodzinie pochodzenia. Angażując się w takim przypadku emocjonalnie w kontakty z innymi nauczycielami, uczniami i ich rodzicami – z jednej strony wystawiają się na nadmierny stres, natomiast z drugiej mogą się dystansować i zachować kontrolę³⁹.

Parentyfikacja a niezgodność roli zawodowej nauczyciela z innymi rolami społecznymi

Nauczyciel oprócz roli zawodowej pełni cały szereg innych ról: dziecka swoich rodziców; studenta, jeśli uzupełnia wykształcenie; małżonka, rodzica – jeśli posiada własną rodzinę; obywatela, itd. Jak twierdzi K. Konarzewski, jeśli rola zawodowa nauczyciela w dostatecznie poważnym stopniu koliduje z innymi jego obowiązkami, których nie może on zaniedbać, to zaniedbywana może być owa rola⁴⁰. Doświadczenie parentyfikacji może zakłócać aktualizowanie hierarchii ról w zależności od okoliczności, elastyczność w ich realizacji, czego przykładem może być uległość wobec sformułowanego przez władze szkolne oficjalnego stanowiska ideologicznego, rozbieżnego z własnymi przekonaniem, osobistą świadomością obywatelską o charakterze demokratycznym. Służyć może zachowaniu względnego *status quo* – jako zdyscyplinowanego pracownika – ale powodować frustrującą rezygnację z własnych przekonań.

Zważywszy na różnorodność podejmowanych ról, destrukcyjną parentyfikację w sfeminizowanym środowisku nauczycielskim można łączyć niekiedy ze zjawiskiem zwanym *syndromem impostora* (The Impostor Phenomenon)⁴¹. Na podstawie analiz klinicznych ujawniono bowiem, że kobiety, które aktywnie mogły wykazać się znaczącymi osiągnięciami, nie potrafiły jednocześnie ich internalizować. Wystąpienie owych osiągnięć przypisywały różnym czynnikom zewnętrznym: szczęściu, przypadkowi, urokowi osobistemu, dobrym kontaktom społecznym, ciężkiej pracy. Dewaluowały przy tym własne umiejętności, inteligencję oraz wartości osobiste.

³⁹ A. DiCaccavo, *Working with parentification. Implications for clients and counseling psychologists*, „Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice” 2006, nr 79, s. 470. Za: K. Schier, *Dorośle dzieci...*, dz. cyt., s. 273.

⁴⁰ K. Konarzewski, *Nauczyciel*, dz. cyt., s. 177.

⁴¹ J. Langford, P.R. Clance, *The Impostor Phenomenon: Recent Research Findings Regarding Dynamics, Personality and Family Patterns and Their Implications for Treatment*, „Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training” 1993, vol. 3(30), s. 495–501, -Langford.pdf (paulineroseclance.com) [dostęp 14.07.2021]; także: K. Schier, *Dorośle dzieci...*, dz. cyt., s. 34–35.

Zakończenie

Podsumowując rozważania podjęte w tym artykule warto podkreślić, że odwrócenie ról między dorosłymi i dziećmi, mające swoje źródło w rodzinie pochodzenia – czyni ze szkoły środowisko, w którym spotykać się mogą zarówno sparentyfikowani uczniowie, jak i nauczyciele. Obu tym grupom potrzebne jest kompetentne wsparcie, a czasem wręcz konieczna wydaje się fachowa pomoc o charakterze psychoterapeutycznym. Jeśli badacze zwracają uwagę na związek między traumą relacyjną wynikającą z parentyfikacji, a charakterem pracy zawodowej związanej z szeroko pojmowanym pomaganiem, to trzeba jasno zaznaczyć, że zagadnienie parentyfikacji powinno stać się przedmiotem edukacji nauczycielskiej, jak i wsparcia w procesie wykonywania zawodu.

Podkreślając wagę przedstawionej wyżej strategii wsparcia psychoterapeutycznego dla dorosłych, którzy w rodzinie pochodzenia doświadczyli parentyfikacji, nie można pominąć sugestii prewencji ukierunkowanej także na rodziców i dzieci. K. Schier podkreśla, że powinny być to działania skierowane nie tylko do osób z grup ryzyka, ale i ogółu społeczeństwa, gdyż współczesna codzienność społeczno-kulturowa sprzyja odwróceniu ról w rodzinie⁴².

Mimo, iż w systemie edukacji niestety nie wypracowano dotąd sposobów rozpoznawania przejawów i skutków odwrócenia ról, to potrzebne wydaje się rozwijanie profesjonalnie prowadzonej psychoedukacji z wykorzystaniem metod warsztatowych, mentalizacji, dramy, programów komputerowych, filmów edukacyjnych, specjalnych wydawnictw. Warto także dodać, że nauczyciele świadomi doświadczeń parentyfikacji w rodzinie swego pochodzenia mogą podejmować decyzję o włączeniu psychoterapii w swój rozwój osobisty i zawodowy.

Bibliografia

- Błazek M., *Parental Attitudes and Parentification of Children in Families with Limited Parental Care Competencies*, "Polish Journal of Applied Psychology" 2016, vol. 14, nr 3.
- Chojnacka B., *Doświadczenie parentyfikacji: perspektywa biograficzna*, Impuls, Kraków 2021.
- Gąsior K., *Funkcjonowanie neo-psychospołeczne i problemy psychiczne dorosłych dzieci alkoholików*, Difin, Warszawa 2012.
- Kwiatkowska H., *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Kwiatkowska H., Kotusiewicz A., (red.), *Nauczyciele nauczycieli: z teorii i praktyki kształcenia nauczycieli*, PWN, Warszawa – Łódź 1992.
- K. Konarzewski (red.), *Sztuka nauczania*. [t.2] *Szkola*, PWN, Warszawa 1998.
- Kościelska M., *Odpowiedzialni rodzice: z doświadczeń psychologa*, Impuls, Kraków 2011.
- Kubacka-Jasiecka D., Kuleta M. (red.), *Reflection on Psychological Mechanism of Trauma and Posttraumatic Development*, Krakowska Oficyna Naukowa Tekst, Kraków 2012.

⁴² K. Schier, *Dorosłe dzieci...*, dz. cyt., s. 277–279.

- Langford J., Clance P.R., *The Impostor Phenomenon: Recent Research Findings Regarding Dynamics, Personality and Family Patterns and Their Implications for Treatment*”, „Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training” 1993, vol. 3(30), -Langford.pdf (paulineroseclance.com).
- Milewska E., Szymanowska A. (red.), *Rodzice i dzieci: psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 2000.
- Schier K., *Dorośle dzieci: psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018.
- Schier K. (red.), *Zapisane w ciele: związek ciało-psychika u dzieci i rodziców*, Wydawnictwo Emu, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 2009.
- Rostowska T., Borchet J., *Proces parentyfikacji w kontekście teorii systemowej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2016, t. 8(44), nr 3.
- Żarczyńska-Hyla J., Zdaniuk B., Piechnik-Borusowska J., Karcz-Taranowicz E., Kromolicka B., *Uwarunkowania parentyfikacji doświadczanej w dzieciństwie i okresie dorastania z perspektywy młodych dorosłych*, „Rocznik Andragogiczny” 2016, t. 23.